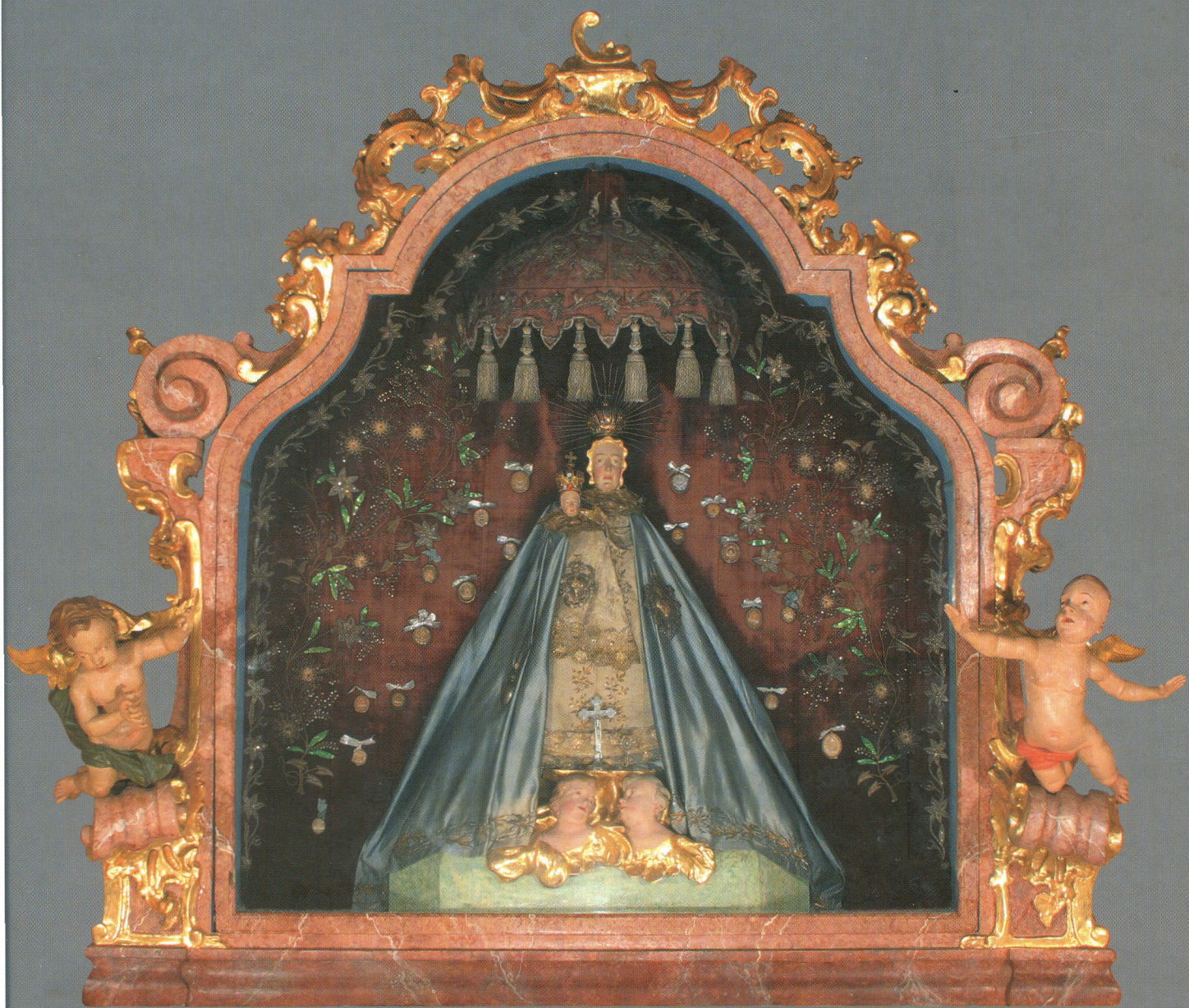

Mariazell és Magyarország

EGY ZARÁNDOKHELY EMLÉKEZETE

Kiállítás
a Budapesti Történeti Múzeum
Kiscelli Múzeumában

MARIAZELL ÉS A MAGYARORSZÁGI ZARÁNDOKLATOK A 17–18. SZÁZADBAN

Az ausztriai búcsújáráshelyek közül a magyarországi zarándoklatok 17–18. századi történetében Mariazell játszott a legjelentősebb szerepet.¹ Közép-Európa legnagyobb, a Habsburg Birodalom minden etnikumát összekapcsoló zarándokhelyének számító Mariazell jelentősége a kora újkori magyarországi zarándoklatokban Nagy Lajos királynak a kegyhelyhez fűződő viszonyára, az e viszonyt tematizáló, legendai elemekkel átszőtt történeti hagyományra, valamint a két uralkodóház

politikai és kultikus összefonódását hangsúlyozó törekvésekre nyúlik vissza. Nagy Lajos fogadalmi ajándékát, az ún. kincstári kegyképet a 17–18. században a kegyszobor után a kegyhely második kultusztárgyaként tartották számon, s a Magyarországról érkező zarándokokon kívül más nemzetek is tiszteletben részesítették.² A kultusz felívelése szoros kapcsolatban állt a Habsburg-ház tagjainak folyamatos támogatásával, a helynek a Habsburgok rekatolizációs törekvéseiben és uralkodói legitimációjában játszott szerepével,³ közelebbről a templom III. Ferdinánd ösztönzésére 1644-ben kezdődő és negyven évig tartó átépítésével. Ekkor, a 17. század közepén ragadhatók meg a magyarországi egyházi társadalom felső és középső rétegének, valamint a világi főnemességnek első intenzív mariazelei kapcsolatai.

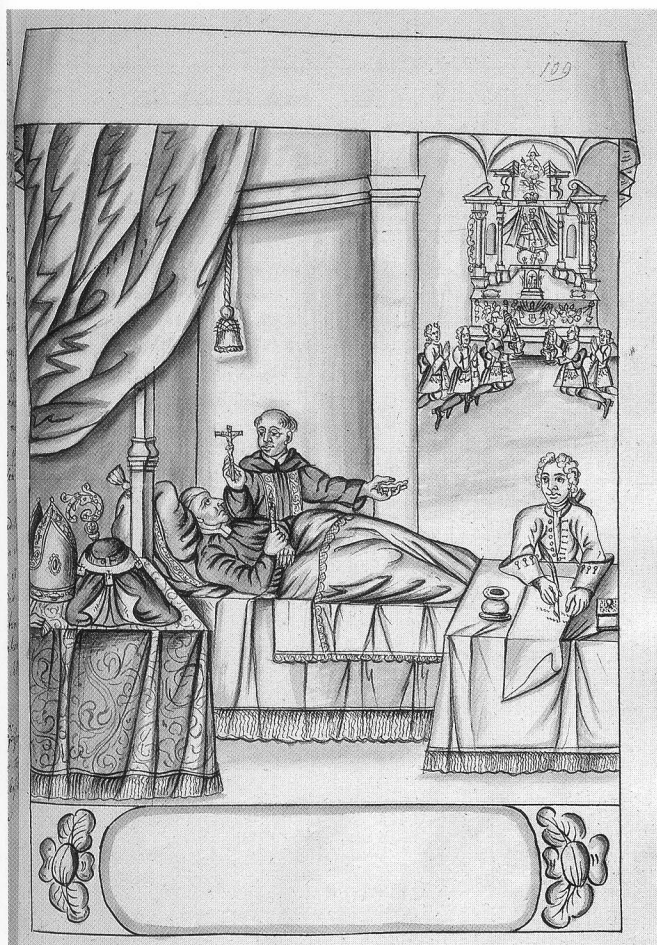

Nagy Lajos a csatában a mariazelei Szűzanyához imádkozik. Lavírozott tollrajz
КОРТИК: *Regio Mariana*. I., fol. 74v

A főpapság és a főnemesség Mariazellben

A pannonhalmi bencés apátság és Mariazell kapcsolatának első 17. századi nyoma Himmelreich György kormányzó apát fogadalmi zarándoklata 1612-ben. Az 1683-ban Bécs ellen vonuló török elől az apátság legfértettebb értékeit Gencsy Egyed főapát Bécsbe, majd Mariazellbe menekítette. 1687-ben Gencsy utóda, Simoncsics Gellért Mariazellbe ment és két ezüst táblát, valamint egy ébenfa feszületet ajánlott fel. 1689-ben a korábbi mariazelei perjel és kincstáros, Rumer Márton lett a pannonhalmi főapát, aki 1691-ben részt vett az Esterházy Pál által szervezett nagy mariazelei zarándoklaton. A 17. század végi pannonhalmi leltárak említenek egy ezüst Mária-szobrot, melyről feltételezhető, hogy a mariazelei kegyszobor másolata volt.⁴

A világi főpapi rétegből elsőként Pázmány Péter tűnik fel, aki 1621-ben Mariazellben találkozott II. Ferdinánd császárral.⁵ Sennyei István váci püspök 1627-ben több családtagjával együtt járt Mariazellben.⁶ Püsky János kalocsai érsek 1649-ben a töröktől való megmeneküléséért aranyszív-

Püsky János kalocsai érsek fogadalomtétele Mariazellben
Lavírozott tollrajz
Кортик: *Regio Mariana*. III., fol. 109.

vel ékes aranytáblát vitt a kegyhelyre.⁷ A főpapi réteg zarándoklataihoz Szelepcsényi György esztergomi érsek szoros mariazei kapcsolatai adták a döntő ösztönzést: az érsek 1672-ben az épülő templom egyik oldalkápolnájában oltárt emeltetett Szent László király tiszteletére,⁸ több alkalommal járt a kegyhelyen,⁹ személyesen¹⁰ és végrendeletében¹¹ egyaránt értékes adományokat adott, végül 1685-ben az általa alapított oltár közelébe temettette magát.¹² Az 1670-es évek közepétől sűrűsödnek a különböző, elsősorban dunántúli és északnyugat-magyarországi egyházmegyék püspökeinek,¹³ kanonokjainak,¹⁴ valamint a kolostorok apátjainak¹⁵ részben évenként ismétlődő látogatásai, amihez a világi főnemesség zarándoklati társulnak.

A világi főnemességhez kapcsolódó első 17. századi tárgyi emlék Zichy Pál veszprémi kapitány, aransarkantyús vitéz, II. Ferdinánd császár hívének aktuális politikai tartalmat hordozó, Markus Weiss által festett miráculumképe, mely Zichynek Bethlen Gábor erdélyi fejedelem fogságából történt

szerencsés kiszabadulását ábrázolja.¹⁶ (kat. XIV–2.) A 17. század közepétől egymást érik az Erdődy,¹⁷ Nádasdy,¹⁸ Draskovich,¹⁹ Csáky²⁰ családok tagjainak zarándoklatai, adományai, kápolnaalapításai. Nádasdy Ferenc és Draskovich Miklós – Szelepcsényi Györgyhoz hasonlóan – 3–3000 rajnai forintot adományozott a Szent István-, illetve Szent Imre-kápolna alapítására.²¹ A legszó rétegeket is érintő, átfogó hatása az Esterházy család tagjai, ezen belül elsősorban Esterházy Pál nádor és két felesége mariazei kapcsolatainak volt.

Esterházy Pál 1665-ben tünik föl először a forrásokban, amikor első feleségével, Esterházy Orsolyával és öt gyermekével a mariazei rózsafüzér társulat tagja lesz.²² 1680-ban feleségével együtt oltárt emeltet a mariazei templomban Szent Katalin tiszteletére,²³ ugyanebben az évben útban Mariazellbe jelentős területet adományoz a lilienfeldi apátságának.²⁴ Ezzel megvetette az alapját a néhány év múlva beinduló rendszeres zarándoklatok szíves fogadtatásának az út egyik fontos állomáshegyén, amint ezt többek között a lilienfeldi Szent József-társulat számos, a 18. század közepén Magyarországról beiratkozott tagja tanúsítja.²⁵ 1688-ban Esterházy második felesége, Thököly Éva egy csecsemőt ábrázoló adományt ajánl fel,²⁶ majd a következő évben Fraknó és Kismarton Bécs 1683-as török ostromakor történt szerencsés megmeneküléséért nagyméretű hálaképet adományoznak.²⁷ (kat. IV–8.) A következő években a kegyurasága alá tartozó településeken Esterházy megszervezi a mariazei zarándoklatokat,²⁸ melyek tetőpontja a szalánkeméni győzelemért hálát adó, 1691-ben általa vezetett, színjátékszerű elemekkel, zenekísérettel bevonuló nagy processzió.²⁹ Itt a 8765 résztvevő többsége a nyugat-magyarországi Esterházy-uradalmakból jött.³⁰ Ettől kezdve ezek a Kismartonból induló processziók évenként megismétlődtek,³¹ s előképei voltak a területen Mariazellbe és a kisebb nyugat-magyarországi búcsújáróhelyekre (Loretó, Stotzing stb.) vezetett csoportos zarándoklatoknak. Ezeket a zarándoklatokat a nyomtatott miráculumos könyvek külön kiemelik, s hangsúlyozzák, hogy nagymértékben hozzájárulnak a hely hírnevének növekedéséhez.³² A világ Mária-kegyképeinek történetéről 1696-ban kiadott munkájában Esterházy részletesen foglalkozik a mariazei szobor eredetével és a Nagy Lajos-féle alapítással.³³ Esterházy ezután is minden útja alkalmával értékes adományokat ajándékozik a kegyhelynek.³⁴ 1707-ben 55. alkalommal keresi fel Mariazellt, s még a halála előtti évben is megjelenik.³⁵

A 18. század első három évtizedében tovább folytatódik az egyházi felső és középső rétegek

Csáky Imre kalocsai érsek a mariazelli kegyoltárnál
Lavírozott tollrajz
КОРТИК: *Regio Mariana*. III., fol. 82.

zarándoklatainak sorozata. Csáky Imre kalocsai érsek a század első két évtizedében többször is el látogatott Mariazellbe.³⁶ Nagy Lajos király és Mariazell kapcsolatát, továbbá a magyar főpapság mariazelli adományait megemlíti a 17–18. századi magyar nyelvű Mária-életrajzok és prédikációk is.³⁷ Megfigyelhető azonban, hogy a főpapság vezető szerepét³⁸ fokozatosan a középső egyházi réteg és a szerzetesség veszi át,³⁹ majd a 18. század közepén ennek részvétele is csökkenni kezd. Két privigyei piarista szerzetes zarándoklatának indítéka egy különleges látomás volt, mely szerint Kada István erdélyi püspök lelke 1696. április 10-én éjjel megjelent az egyik klerikusnak, s kérte, hogy a piaristák három misét mondjanak el Mariazellben a purgatóriumból való kiszabadulásáért.⁴⁰ A főnemesség köreiben a 17. század második feléből már ismert családokhoz (Esterházy,⁴¹ Nádasdy,⁴² Erdődy,⁴³ Zichy⁴⁴) a 18. század elején néhány újabb, magyarországi és erdélyi nemesi család (Kálnoky,⁴⁵ Amade,⁴⁶ Korniss,⁴⁷ Koháry,⁴⁸

Maholányi,⁴⁹ Pálffy,⁵⁰ Szentiványi,⁵¹ Bornemissza,⁵² Szirmay⁵³) csatlakozik, a század közepén azonban lassan ők is elmaradnak a kegyhelyről. Számottevő szerepe ezeknek a rétegeknek majd csak a II. József utáni időszakban lesz ismét, amikor az egyházi vezető réteg⁵⁴ a dinasztia⁵⁵ által és a vezető főúri családok⁵⁶ többnyire nőtagjainak⁵⁷ adományaitól támogatva kísérletet tesz a zarándoklatok új-jáélesztésére.

Az egyházi és világi felső társadalmi rétegek a 17. század második és a 18. század első felében látványosan támogatták a Habsburgok Mariazellben testet öltő szimbolikus legitimációját és rekatolizációs törekvéseit, s számos ösztönzést közvetítettek a magyarországi búcsújáráhelyek és zarándoklatok kialakulásához. A 18. század közepétől ez a szerepük fokozatosan csökken, hogy a 19. század elején a megváltozott körülmények között részben ismét aktualizálódjon, és hozzájáruljon a vallásos élet restaurációjához.

Csáky Imre kalocsai érsek mariazelli zarándoklata
Lavírozott tollrajz
КОРТИК: *Regio Mariana*. III., fol. 83.

Kada István erdélyi püspök mariazei zarándoklata
Lavírozott tollrajz
КОРТИК: *Regio Mariana*. III., fol. 123.

A középső és alsó társadalmi rétegek zarándoklatai

A középső és alsó rétegek zarándoklatainak leírása érdekében a mirákulumos könyvekhez és a processziók feljegyzéseihez fordultunk. A 17. század második és a 18. század első feléből származó, korántsem teljes adatanyag⁵⁸ térképre vetítéséből kitűnik, hogy Mariazell magyarországi hatása a Dunántúlra, ezen belül elsősorban az északnyugat-dunántúli részekre, valamint Észak-Magyarország nyugati felére terjedt ki. Ezen túl a kapcsolatok szórványos jellegűek, csupán egyéni zarándoklatokkal, illetve néhány város fogadalmi képével jellemezhetők. A Fertő-tótól nyugatra és délre fekvő terület intenzív kapcsolatait a többségében német anyanyelvű lakosság fokozott elkötelezettségén kívül Esterházy Pál szervező tevékenységével és ennek kisugárzó hatásával magyarázhatjuk. Csoportos zarándoklatok elsősorban azokból a nagyobb nyugat-dunántúli és észak-magyarországi városokból keresik fel Mariazellt, amelyek nagy-

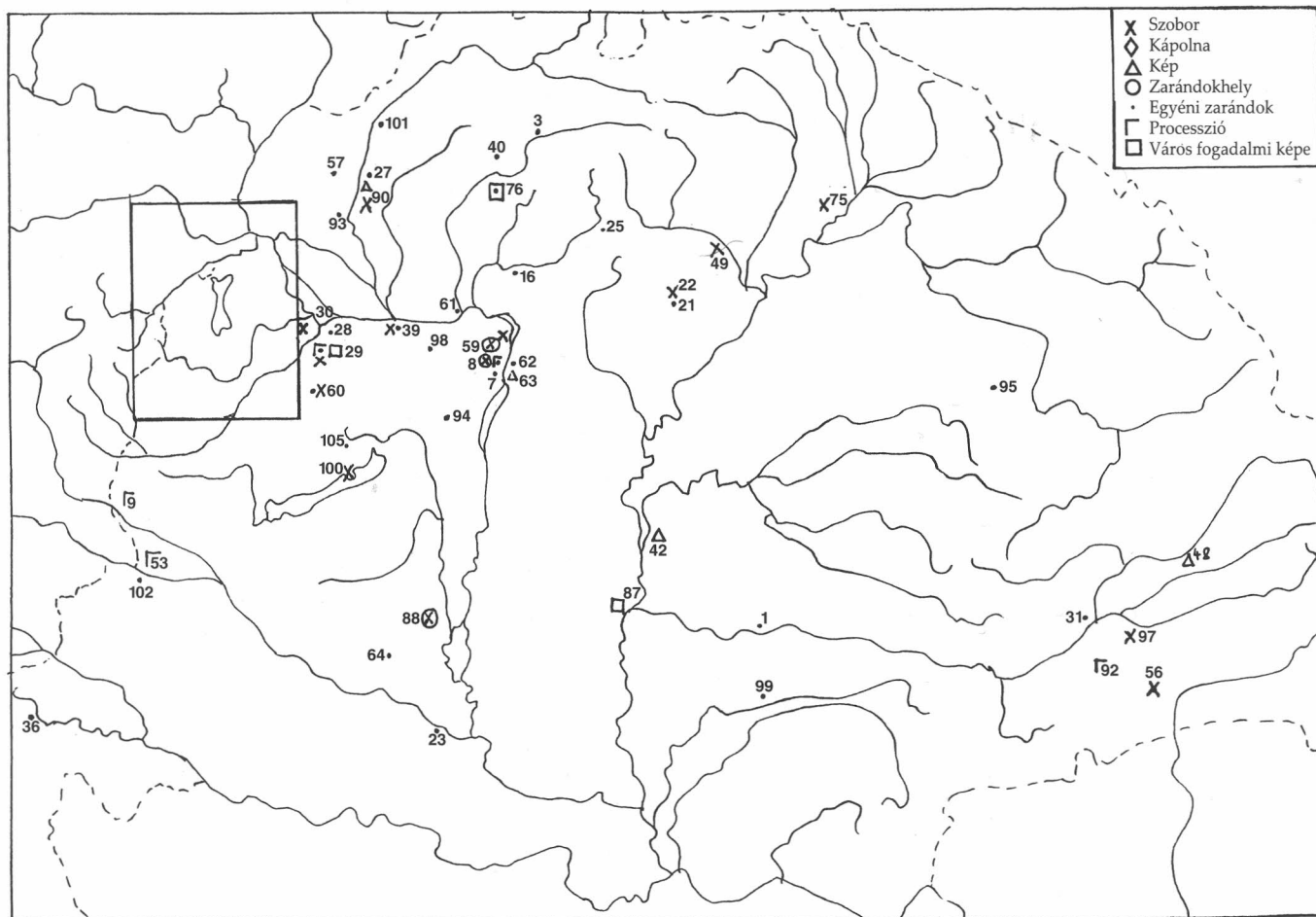
számú német polgársággal rendelkeznek (Pozsony, Szombathely, Kőszeg, Sopron). Egy 1678-as adat szerint a pozsonyi processzió két évenként, a szombathelyi évenként ment.⁵⁹ 1675-ben például a rattersdorfiak május 22-én, a pozsonyiak és a győriek augusztus 20-án, a szombathelyiek augusztus 21-én érkeztek.⁶⁰ Ezek közül legnevezetesebb volt a jezsuiták és a Mária-társulat által vezetett pozsonyi processzió,⁶¹ melynek ünnepélyes be- és elvonulását a nyomtatott mirákulumos könyvek többször megemlíti.⁶² Változó időpontban érkezik a soproniak zarándoklata,⁶³ melyről a források 1746-ban megjegyzik, hogy hosszú idő óta egyetlen évben sem jöttek, ekkor viszont kb. 600-an voltak.⁶⁴ A II. József előtti időszakból fennmaradt néhány nagyméretű fogadalmi kép közül a pozsonyiak 1654-ben felajánlott fogadalmi képe minden valószínűség szerint jelzi a rendszeres zarándoklatok kezdetének időpontját.⁶⁵ (ld. 223. oldal) Az 1656-ban felajánlott ún. selmeci kép egy selmeci aranybányász fogadalmi ajándéka.⁶⁶ (kat. V–2.) Szeged az 1709-es pestisjárvány után egy nagyméretű képet (kat. II–13.) és egy lámpát küldött,⁶⁷ Győr az 1763-as földrengés után egy festményt adományozott Mariazellbe.⁶⁸ (kat. II–14.) A magyarországi köz- és magángyűjteményekben fennmaradt mariazei zarándokjelvények, búcsús érmek és képek nagy száma ugyancsak tanúsítja a kultusz erőteljes kisugárzását.⁶⁹

A 17–18. századi nyomtatott mirákulumos könyvek tanúsága szerint a fogadalmat tévő zarándokok nem elhanyagolható része Magyarországról érkezett.⁷⁰ A 18. század elejétől azonban csökken a magyarországi személyekhez kapcsolódó mirákulumszövegek száma.⁷¹ A kisebb települések processzióinak létszáma általában 50–100 fő körül mozog, nem ritka azonban a 20–30 fős zarándoklat sem. A kisebb processziók már a 17. század végén sem mindig papi kísérettel érkeznek, ez a tendencia a 18. században tovább erősödik.⁷² A század közepén megfigyelhető a zarándoklatok lendületének hanyatlása. 1764-ben, a kincstárkép négyszázados jubileumának évében azonban ismét több processzió érkezik Magyarországról.⁷³ Az 1770-es évektől és különösen a Sankt Lambrecht-i apátság 1786-os feloszlata után a mariazei kapcsolatok jelentősége tovább csökken. A zarándoklatok ekkor sem szűnnek meg teljesen; a kegyhelyen mondott miséről készített feljegyzések szerint a határhoz közeli nagyobb városokra (Sopron, Kőszeg, Pozsony, Győr, Szombathely, Kismarton) korlátozódnak.⁷⁴ A mariazei kapcsolatok története mintegy kicsiben mutatja a magyarországi zarándoklatok egészének átalakulását, melyben a 17. század utolsó és a 18. század

első évtizedeinek fellendülése után stabilizálódás, majd lassú visszaesés után a 18. század végén gyors hanyatlás, a 19. század első felében mérsékelt fellendülés következett be.

A zarándoklatok 17–18. századi útvonalára korabeli forrás nem áll rendelkezésre, ismerjük viszont a Mariazell 700 éves jubileumának évében, 1857-ben rendezett országos zarándoklat útvonalát.⁷⁵ A kegyhely földrajzi helyzete miatt nem sokban térhetett el ettől a korábbi zarándoklatok egyik fő útvonala sem. Ekkor Scitovszky János prímás és a megyéspüspökök vezetésével 27 000 ember zarándokolt Mariazellbe Magyarországról a nemzeti függetlenség eszméje melletti tanúságtételként.⁷⁶ A Pozsonyból induló zarándoklat a Dunán átkelve a folyóval párhuzamosan haladt tovább, majd Bécstől délre rátért a bécsiek mariazei zarándoklatának hagyományos útvonalára, a *via sacrára*.⁷⁷

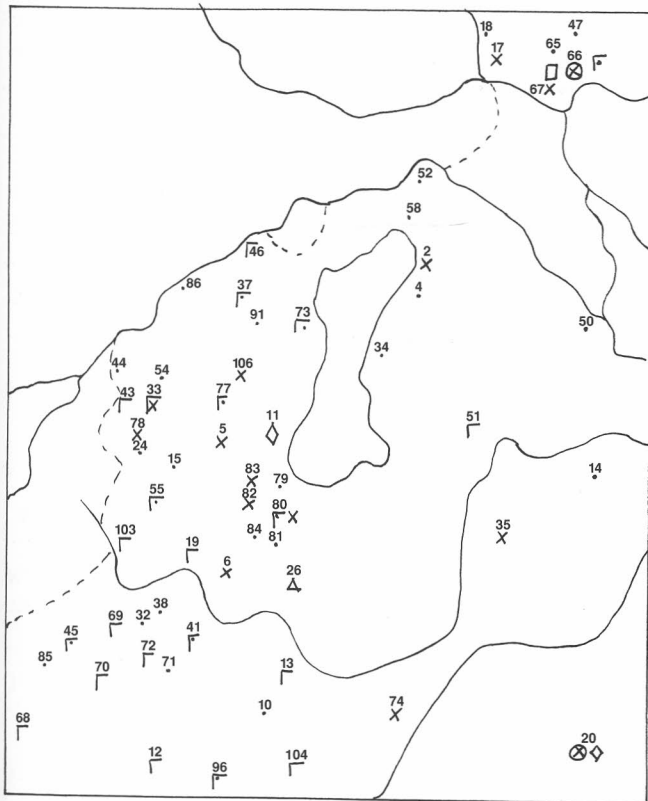
Ez a kisebb kápolnákkal szegélyezett, természetes táji környezetben haladó út több, önálló zarándokcélként is felkeresett helységet érint. Állomásai megegyeznek a 17–18. századi útvonal fő pontjaival: Maria Lanzendorf, amely egyik megállója lehetett a Fertő-tótól nyugatra fekvő területekről érkező processzióknak is, majd Heiligenkreuz és Lilienfeld ciszterci kolostorai, valamint a Josephsberg. Az 1857-es zarándoklaton a dunántúli megyék ugyanazon az útvonalon tértek vissza, mint amelyen jöttek, a pozsonyiak azonban észak felé vették útjukat, s a Dunát Maria Taferlnél elérve hajóra szálltak. Ez utóbbi mozzanat egyben jelzi a zarándoklatok során megtett útról alkotott felfogás megváltozását a 19. században. Nyugat-Dunántúl déli részéről Mariazell megközelítése minden valószínűség szerint egy másik útvonalon, Grazon át történt.⁷⁸

Mariazell és Magyarország (17–18. század)

A térképre vetített adatok fő forrásai a nyomtatott mariazei mirákulumos könyvek és a szakirodalom. Itt mondunk köszönetet Mag. Dr. Elke Hammer-Luza segítségéért, aki rendelkezésünkre bocsátotta a mariazei nyomtatott mirákulumos könyvekből gigyűjtött magyar vonatkozású helynevek kiadatlan jegyzékét. A mirákulum-feljegyzések nem mindig

közik a zarándokok pontos származási helyét, ezért az *ex Hungaria, ex Transylvania* stb. megjelöléseket nem tüntettük fel. Ha egy településről több egyéni zarándokra van adat (pl. Buda, Győr, Komárom, Nagyszombat, Pozsony), csak egyet jelöltünk. A helynevek után álló évszámok a mariazei nyomtatott mirákulumos könyvekben feltüntetett évre utalnak.

- 1 Arad/Arad, 1727
- 2 Barátudvar/Mönchhof
- 3 Besztercebánya/Neusohl/Banská Bystrica, 1686
- 4 Boldogasszony/Frauenkirchen, 1729
- 5 Borbolya/Walbersdorf
- 6 Borisfalva/Kleinwarasdorf
- 7 Buda, 1688, 1696, 1707, 1708, 1711, 1715, 1716, 1728, 1728, 1729, 1730, 1732
- 8 Buda – Erzsébet apácák templom
- 9 Burgóhegy/Burgauberg
- 10 Cák
- 11 Cinfalva/Siegenderf
- 12 Csajta/Schachendorf
- 13 Csepreg
- 14 Csorna
- 15 Darufalva/Traspurg/Drassburg–Baumgarten, 1661
- 16 Dejtár, 1726
- 17 Dénesd/Dunajská Lužna
- 18 Dévény/Devín
- 19 Doborján/Raiding
- 20 Dömölk (Celldömölk)
- 21 Eger, 1729
- 22 Eger – Papi Szeminárium
- 23 Eszék/Ošijek, 1708, 1709, 1730
- 24 Fraknóvár/Forchtenstein, 1641
- 25 Fülek, 1689
- 26 Füles/Nikitsch – Gálósháza
- 27 Galgóc/Hlohovec
- 28 Győr, 1662, 1682, 1717, 1722, 1731, 1737
- 29 Győr – Szentháromság t.
- 30 Gyórsövényháza
- 31 Gyulafehérvár/Alba Iulia, 1720
- 32 Hosszúszeg/Langeck, 1685
- 33 Höflány/Höflein
- 34 Illmic/Illmitz, 1732
- 35 Kapuvár
- 36 Károlyváros/Karlstadt/Karlovac, 1659
- 37 Kismarton/Eisenstadt, 1640, 1640, 1707

- 38 Kisostoros/Hochstraß
- 39 Komárom
- 40 Körmöcbánya/Kremnitz/Kremnica, 1701
- 41 Kőszeg, 1699, 1709, 1726, 1734
- 42 Kunszentmárton – Plébániatemplom
- 43 Lajtaszentmiklós/Neudorf
- 44 Lajtaújfalu/Neufeld
- 45 Léka/Lockenhaus, 1688
- 46 Loretó/Loretto, 1730
- 47 Máriavölgy/Maria Thal/Marianka
- 48 Mikháza/Cälugäreni
- 49 Miskolc – Minorita templom
- 50 Mosonmagyaróvár, 1661, 1730
- 51 Mosonszentjános/St. Johann
- 52 Mosonújfalva/Neudorf bei Pressburg (Parndorf), 1665
- 53 Nagyfalva/Mogersdorf
- 54 Nagyhöflány/Großhöflein, 1732
- 55 Nagymarton/Mattersburg, Mattersdorf, 1698
- 56 Nagyszeben/Sibiu – Szentkereszt-kápolna
- 57 Nagyszombat/Trnava, 1663, 1714, 1724, 1724, 1725
- 58 Nezsider/Neusiedl am See, 1700, 1711
- 59 Óbuda–Kiscell
- 60 Pápa, 1737
- 61 Párkány/Barckan/Štúrovo, 1689
- 62 Pest, 1722, 1731
- 63 Pest – Belvárosi plébániatemplom
- 64 Pécs, 1704, 1714, 1721
- 65 Pozsony/Bratislava, 1690, 1697, 1700, 1723, 1727, 1730, 1731, 1734, 1738, 1738
- 66 Pozsony – Mélyút
- 67 Pozsony – Ferences templom
- 68 Rábaszentmárton/St. Martin an der Raab
- 69 Répcekehely/Mannersdorf bei Pressburg, 1662
- 70 Répceóhalom/Steinberg
- 71 Rohonc/Rechnitz, 1722
- 72 Rőjt/Rattersdorf
- 73 Ruszt/Rust, Kleinrust, 1700
- 74 Sárvár.
- 75 Sátoraljaújhely – Piarista templom
- 76 Selmec/Schemnitz/Banská Štiavnica, 1656, 1712, 1712, 1725, 1727
- 77 Sérc/Gschieß/Schützen am Gebirge, 1702, 1726
- 78 Siklósd/Siegles
- 79 Sopron, 1708, 1711
- 80 Sopron – Szentlélek templom
- 81 Sopronkeresztúr/Deutschkreutz, 1702, 1728
- 82 Sopronkertes/Baumgarten – Pálos templom
- 83 Sopronkertes – Plébániatemplom
- 84 Sopronnyék/Neckenmarkt, 1671
- 85 Szalónak/Schlaining, 1673, 1735
- 86 Szarvkő/Hornstein, 1706
- 87 Szeged
- 88 Szekszárd – Angyalok Királynéja-kápolna
- 89 Szentendre – Plébániatemplom
- 90 Szentharaszt
- 91 Szentmargitbánya/Sankt Margarethen, 1699
- 92 Szerdahely/Miercurea Sibiului
- 93 Szered/Sered'
- 94 Székesfehérvár
- 95 Szilágysomlyó/Simleu Silvaniei, 1660
- 96 Szombathely, 1727
- 97 Szőkefalva/Seuca
- 98 Tata, 1698
- 99 Temesvár/Timișoara, 1729
- 100 Tihany
- 101 Trencsén/Trenčín, 1715
- 102 Varasd/Varaždin, 1647, 1685, 1714
- 103 Vámosderecske/Drassenmarkt
- 104 Vép
- 105 Veszprém
- 106 Vulkapordány/Wulkaprodorsdorf

Nem azonosított helynevek, tájegységek

Järenitz in Ungarn, 1730
 Kottendorf bei Pressburg, 1731
 Leitha-Berg, 1679, 1731
 Leopoldstadt in Ungarn, 1710
 Oberwärsch bei Esseck, 1708
 Schöffner in Ungarn auf der Hoherd, 1691
 Sindorff in Krabaten, 1659
 St. Martin in Ungarn (Palaton), 1727
 Szalatienser Commitat, 1737
 Trentscherin Gespannschaft, 1719
 Trentscherin Komitat, 1718
 Ungarisch-Prattersdorf an der Leitha, 1662
 Unter Poldom in Ungarn, 1687
 Waidhofen, 1631
 Zanzendorf, 1668

JEGYZETEK:

¹ A tágabb összefüggéshez vö. TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Osztrák-magyar interetnikus kapcsolatok a barokk kori zarándoklatok tükrében*. Századok 125 (1991) 517–566. – A mariazei zarándoklatok magyar vonatkozásainak bemutatását több tényező nehezíti: az egyik a hatalmas mennyiségű forrásanyag túlnyomó részének feltáratlansága. A kéziratos forrásanyag több különböző helyen, szétszórvan található; így pl. *Historia miraculorum Mariae-Cellensium ab anno 1150. ad annum 1725*. EKK Bp. A. 19; *Descriptio historica ...* (Maria Cellensium) EKK Bp. Ab. 219–220; *Oblationes Sacrae...* (Maria Cellensium) EKK Bp. Ab. 221. (1602–1730), Ab. 222. (1664–1680). A kéziratos és nyomtatott források felsorolását 1. GUGITZ, GUSTAV: *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch*. 5 Bde. Wien 1955–1958. Bd. 4, 202–204. További nehézség, hogy a kéziratos források típusai nem mindig különíthetők el élesen egymástól, a különböző forrástípusok gyakran egymásba mosódnak. Ehhez járul, hogy ugyanarról az eseményről nemegyszer több, közel egykorú feljegyzés áll rendelkezésre, s ezek nem mindig egyformán adják vissza a történeteket. Hasonlóképpen átfedések figyelhetők meg a nyomtatott forrásanyagban. A vizsgált időszakot érintő kéziratos források között a 17. század elejétől többé-kevésbé folyamatosan megtalálhatók a kegyhely történetét tárgyaló összefoglaló munkák (HILBIG, AEMILIANUS: *Peregrinus cellensis seu munera et vota ad cellam Magnae matris et virginis Mariae peregrini ... anno 1650*. SL o. Sign.; EREMIASCH 1713.), az eseményeket folyamatos időrendben rögzítő, kalendáriumszerű feljegyzések (*Ephemerides*; *Zeller Calender*), kompendiumszerű összeállítások (STERZ 1820.), társulati könyvek (*Prothocollum Marianum*; *Vita Mortis, seu liber vivorum, pro Moribundus Orantium, ut post mortem vivant, id est Albus Marianus, perpetui Rosary erectus ac apertus la January 1726*. SL o. Sign.; *Album Almae Congregationis B. V. Mariae De Monte Carmelo Inceptum Anno 1694 In Cellis Marianis*. SL o. Sign.), mirákulumfeljegyzések (SCHOLL, ANDREAS: *Miracula Cellensia*. [1627] SL o. Sign.; *Inschriften der 36 [35] Wunderdarstellungen in Maria Zell 1626*. SL Schachtel Mariazell; *Mirakel*, o. Sign.), valamint a processziók

évenkénti jegyzékei (*Processiones ad Cellas Marianas de Anno 1692 et 1693*. SL Lad. 38. L; *Processiones ad Cellas Marianas de Anno 1712*. SL Lad. 41. G; *Processiones venerunt in Cella Marianas 1675*. SL Lad. 41. G.). A legfontosabb nyomtatott forrástípust alkotó mirákulumos könyvek a 17. század elejétől folyamatosan kísérik végig a kegyhely történetét (így pl. FISCHER, CHRISTOPHORUS ANDREAS: *Historia Ecclesiae Cellensis ad Beatam Virginem*. Viennae 1604; WEIß, P. THOMAS: *Diva Virgo Cellensis*. Viennae 1637; *Mariae Cellensis in Styria origo progressus et cultus*. Monachii 1653; PICKELIUS, URBAN: *Benedicta Virgo Cellensis*. Graz 1645; PETTSCHACHER 1678; PETTSCHACHER, GERHARD: *Fernere Fortsetzung und Beschreibung der Gnaden*. Graecy 1690; WERLEIN, KILIAN: *Neu-eröffneter Gnadenschatz oder Beschreibung jener Gutthaten, welche in den Jahren hero ... 1700 biß 1709 ... in ... Gnaden Hauss zu Zell ... erwiesen hat*. Steyr [1717]; Uő.: *Neu-eröffneter Gnaden Schatz oder Beschreibung jener Gutthaten, welche ... von 1710 biss 1719 .. zu Zell ... erwissen hat*. Grätz [1719]; Uő.: *Annoch offenstehender Gnaden-Schatz: das ist ... von Anno 1710 bis Ende 1719. Jahrs in den ... Gnadenhaus zu Zell ... gewircket hat*. Steyr [1722]; Uő.: *Unaufhörlicher Gnaden-Schatz ... von Anno 1719 biß Ende 1729. Jahrs ... Steyer 1737*; STERNEGGER, BERTHOLD: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz Des 1748 ten Jahr*. [Steyr 1749]; Uő.: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz Des 1753. und 1754. Jahr*. [Steyr 1755]; STERNEGGER 1758; SCHELZINGER, INNOCENTIUS: *Seculum sextum in choatae ad Cellas Marianas*. [Styriae 1772]). Fő céljuk a kultusz terjesztése és Mariazell egyenrangúként való feltüntetése a már korábban kialakult neves európai zarándokhelyekkel. Felépítésük mintául szolgált más ausztriai búcsújáróhelyek mirákulumos könyveinek szerkesztéséhez (így pl. *Oesterreichischer Myrrhen-Berg ... Das ist: Anfang und Vortgang der weltberühmten Wallfahrt nach Maria Taferl in Unter-Oesterreich*. [Crembs 1746]; *Ursprung, Wunder und Gutthaten des weitberühmten Gnaden-Bilds der Schmerzen-Mutter Maria an der Luggau im Lessach*. [München 1760]; *Zweyfacher Gnaden-Fluss*. [Graetz 1709]; MICHELITSCH, MELCHIOR: *Marianischer Gnaden-Schall des Wunderthätigen Gnaden-Bilds Maria-Hülff, welches zu Graetz*. 2 Bde. [Gratz 1737, 1739]; *Ursprüngliche Beschreibung Der Uralten Gnaden Bildnuss Maria-Trost*. [Graetz 1740]; STÖGER, JOSEPH WENCESLAV: *Das grösste Wunder-Werck Bey dem Gnaden-Ort Maria-Trost*. [Graetz 1749]; *Florilegium Pöllense*. [Gratz 1766]; *Beständig fliessender Gnadenbrunnen ... Maria Bründl ... in dem zwischen Crembs und Stein*. [Crembs 1775]). Vö. HAMMER 1996. Az első tudományos kísérlet a hatalmas mennyiségű forrásanyag áttekintésére P. Othmar Wonisch részéről történt a 20. század első felében. A hely történetéről írt összefoglaló munkái mellett (pl. WONISCH 1916; WONISCH 1947) leghasználhatóbb az a kéziratos és nyomtatott forrásanyag alapján készített cédulakatalógus, részben feldolgozatlanul maradt tematikus adatgyűjtés, amely hely- és személynevek, valamint tárgyszók szerinti utalásokkal könnyíti meg az eligazodást (*Zettelkatalog ... é. n. SL*). Az első áttekintésben mi is ezt használtuk, s az ennek alapján kapott képet egészítettük ki más források

- adataival. A kéziratos és nyomtatott forrásokhoz hasonlóan nem történt rendszeres kísérlet a tárgyi anyag feltárására sem: a hely történetével foglalkozó szerzők újra és újra a máig fennmaradt legértékesebb darabokat emelik ki, a többire kevés figyelmet fordítanak. A tárgyi forrásanyag a kéziratos és nyomtatott forrásoknál jóval nagyobb pusztulást szenvedett: a fogadalmi képek közül például a II. József előtti időszakból rendszerint csak a művészi értékkel rendelkező, nagyméretű darabok maradtak fenn, melyek az írásos forrásokban többnyire amúgy is szerepelnek; a paraszti réteghez kapcsolódó kisebb képek többsége a 19–20. századból való.
- ² GUGITZ 1955–1958. Bd. 4. 201. A mariazei kincstárkép Magyarországra került festménymásolataihoz ld. Urbach Zsuzsa tanulmányát a jelen kötetben. – A kincstárban 1748-ban újonnan felállított ezüst oltár – középpontban a Nagy Lajos-féle képpel – elrendezése Nagy Lajos sátrára emlékeztet a mirákulumos könyvekben megtalálható rézmetszetű ábrázolás felirata szerint. Vö. pl. STERNEGGER 1758; BERTHOLD: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1748ten Jahr. Steyr* 1749.
- ³ KINSEY 2000. 325. – I. Lipót 1659–1693 között összesen kilenc alkalommal zarándokolt el Mariazellbe udvarával együtt. STERNEGGER 1758. 301–316.
- ⁴ SÓLYMOS SZILVESZTER: *Pannonhalma kapcsolata Mariazell-lel a történelem folyamán*. In: Uő.: *Benedictina*. Bencés írások. Pannonhalma 2001. 79–87, itt: 81–82; WEISS, P. THOMAS: *Diva Virgo Cellensis*. Viennae 1637. 202.
- ⁵ VALENTINITSCH 1996. 119.
- ⁶ WEISS, P. THOMAS: *Diva Virgo Cellensis*. Viennae 1637; *Mariae Cellensis in Styria origo progressus et cultus*. Monachii 1653. 269–271.
- ⁷ PETTSCHACHER 1678. 60.
- ⁸ Szelepcsényi György alapítólevele a Szt. László kápolna alapításáról 1672. dec. 19-én kelt, s 3000 rajnai forintot ad a kápolnára. SL No. 592. 1672. 19. Dec. Wien. – A kápolnák és a bennük található fogadalmi képek feliratai a következő, Szelepcsényi Györgynek ajánlott kiadványban olvashatók: JÄGER, CHRISTOPH: *Lusus epigrammaticus, in epigraphes picturarum ecclesiae B. Mariae Virginis Cellensis in Styriam, gratias ejusdem exhibentium*. Graecii 1681.
- ⁹ EREMIASCH 1713. 105b, 107b, KOPTIK Elenchus. 52.
- ¹⁰ EREMIASCH 1713. 106a, 107a, 107b; KOPTIK Elenchus. 52.
- ¹¹ EREMIASCH 1713. 110a–b.
- ¹² EREMIASCH 1713. 107b, 110a. – Szelepcsényi adományainak korabeli becsült értéke összesen 14 083 rajnai forint volt. *Specificatio et aestimatio Clenodiorum Archiepiscopatum in Cellas B. V. legatum*. SL Schachtel Mariazell, Diverse Archivalien, „Ladislausaltar, Primas Szelepcsényi” [!] feliratú iratsomó.
- ¹³ EREMIASCH 1713. 109a, 110b; *Zeller Calender* 130; EREMIASCH 1713. 111b.
- ¹⁴ *Prothocollum Marianum* 78, EREMIASCH 1713. 108b, 109a, 110a.
- ¹⁵ PETTSCHACHER 1678. 70; EREMIASCH 1713. 108b, 107a, 109a, 109b, 110a, 110b., 111a, 111b.
- ¹⁶ Vö. PETTSCHACHER 1678. 66; RODLER 1907. 67. – Markus Weiss 1622–1626 között készült, 32 darabból álló mirákulumkép-sorozatára vonatkozóan ld.: VALENTINITSCH 1996. 121–122, 128. Nr. 5, 6, 7, 12.
- ¹⁷ WONISCH 1916. 44–45.
- ¹⁸ *Mária-czeli liliomok*, 1858. 28–29, 33.
- ¹⁹ Stifftungen. SL Schachtel Mariazell, Kirche, Kopie eines Stiftungsbriefes 1672. 4/10.
- ²⁰ WERLEIN: *Neu-eröffneter Gnadenschatz*, Vorbericht; WONISCH 1916. 45, 38. – Koptik Odó 1730 körül keletkezett kéziratában a következő magyar nemesi családokat sorolja fel adományaikkal és az adományozás időpontjával együtt: Balassa, Batthyány, Bokros, Cziráky, Czobor, Csáky, Draskovich, Ebergényi, Erdődy, Esterházy, Forgách, Frangepán, Héderváry, Homonnay, Hunyady, Illésházy, Jeszenszky, Kálnoky, Károlyi, Koháry, Lippay, Maholányi, Nádasdy, Orbán, Orczy, Pakay [Bakay ?], Pálffy, Pázmány, Pethő, Rákóczi, Ratky, Sándor, Sárkány, Sennyey, Splényi, Szapáry, Széchenyi, Szunyogh, Thököly, Vásárhelyi, Viczay, Újfalussy, Zichy. Enumeratio illustrium familiarum juxta seriem alphabeticam... (KOPTIK: *Regio Mariana*. VII.) ÖNB Handschriftensammlung 8328 (Nov. 573) ch. 18. 127.8.
- ²¹ Nádasdy Ferenc és felesége, Esterházy Anna Júlia alapítólevele 1658. szept. 8-án kelt. SL No. 560. 1668. [!] 8. Sept. Mariazell. Draskovich Miklós alapítólevele kelt 1672. okt. 4-én. SL No. 588. 1672. 4. Okt. Mariazell. A magyar alapítású mariazei kápolnákra vonatkozóan ld. a kötetben Galavics Géza tanulmányát.
- ²² Esterházy Pálhoz vö.: MERÉNYI LAJOS: *Herczeg Esterházy Pál nádor 1635–1713*. Bp. 1895; ANGYAL, ANDREAS: *Fürst Paul Eszterházy (1635–1713)*. Südostdeutsche Forschungen 4 (1939) 339–370; SEMMELWEIS, KARL: *Die gedruckten Werke des Palatins Esterházy (1635–1713)*. Burgenländische Heimatblätter 23 (1961) 32–42; *Prothocollum Marianum* 77. – Esterházy és Mariazell kapcsolatához ld. a kötetben Galavics Géza tanulmányát.
- ²³ *Stifftungen*. Kopie eines Stiftungsbriefes. SL Lad. 31. D. Nr. 11.
- ²⁴ HERVAY, FERENC L.: *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria*. Roma 1984. 72.
- ²⁵ *Jesus, Maria, Joseph. Sodalitas Sanctissimi patriarchae Josephi, ... In ... Monasterio Campliliorum (1753–1755, 1755–1757)*. Crembs é. n.; *Catalogus, eorum dominorum sodalium, qui Ex Venerabili Congregatione sanctissimi Patriarchae Josephi, In ... Monasterio B. V. M. de Campliliorum (1752–1754, 1754–1756)*. Crembs é. n.
- ²⁶ KOPTIK Elenchus. 47a.
- ²⁷ PETTSCHACHER: *Fernere Fortsetzung und Beschreibung der Gnaden*. Graecy 1690. 177–178.
- ²⁸ RODLER 1907. 23.
- ²⁹ JAHRVOGEL 1700. b2–b3; KOPTIK II., 95b.
- ³⁰ *Mária-czeli liliomok*, 1858. 21–24.
- ³¹ 1692-ben pl. a résztvevők száma 2217 személy volt. *Processiones...* 1692 et 1693. 29. N° 267.
- ³² JAHRVOGEL 1700. b2.
- ³³ ESTERHÁZY PÁL: *Mennyei Korona*. H. n. 1696. 45–47, 144–145; vö. SZENTIVÁNYI MÁRTON: *Dissertatio paralipomoenicis*. Tyrnaviae 1699; NEDECZKY LÁSZLÓ: *Fontes Gratiarum Marianarum novi, et veteres*. Agriae 1739. 26–27.
- ³⁴ *Ephemerides* 5–6, 9; KOPTIK Elenchus. 47a–b.
- ³⁵ *Ephemerides* 10, 16; WERLEIN: *Neu-eröffneter Gnadenschatz*, Vorbericht; KOPTIK Elenchus. 47a. – 1712. szeptember 10-én Esterházy Pál 58. és egyben

- utolsó mariazei zarándoklata alkalmából egy négy és fél láb magas, három és fél láb széles monstranciát adományozott a következő felirattal: „Hanc monstrantiam / Deo omnipotenti / Divae Virgini Matri / Deiparae Mariae Cellensi / humillimé ex voto / Septuagesimum octavum aetatis suae / annum agens offert / Paulus / Sacri Romani Imperii Princeps / Estoras / Regni Hungariae Palatinus / Eiusdem Divae Virginis Cliens perpetuus / Anno Domini M.DCC.XII.” *Gratiae Cellenses de Anno 1703 usque ad annum 1720*. SL Schachtel Mariazell, Gratiae. Mirakel. Lad. 38. N. vö. WERLEIN, KILIAN: *Manuscripta historia Cellensis de Anno 1710*. SL Schachtel Mariazell, Gratiae. Mirakel. Lad. 38. M.
- ³⁶ WERLEIN: *Neu-eröffneter Gnadenschatz*, Vorbericht; Uő.: *Annoch offenstehender Gnaden-Schatz*, Vorbericht.
- ³⁷ KOPCSÁNYI MÁRTON: *A bodog Szüz Maria élete*. Bécs 1631. 415; ILLYÉS ISTVÁN: *Sertum Sanctorum, a dicsőült szentek dicsiretinek jó illatú virágiból kötött koszorú*. Nagyszombat 1708, 8; PADÁNYI BÍRÓ MÁRTON: *Ünnepnapokon [...] mondatott [...] prédikációk*. Győr 1761. 1095.
- ³⁸ EREMIASCH 1713. 110b, 106b, 112a–b. – Így pl. Csáky Imre kalocsai érsek 1712. szept. 24. és 1718. szept. 18., Nesselrode II. Ferenc pécsi püspök 1716. szept. 14., Eszterházy Károly egri püspök és Batthyány Ignác egri kanonok 1770. szept. 6. *Ephemerides* 18, 31, 25, 187.
- ³⁹ EREMIASCH 1713. 106b, 112a–b, 118a–b, 119a; *Prothocollum Marianum* 131b.
- ⁴⁰ FRIEDRICH ENDRE: *Halápy Konstantin emlékezete 1698–1752*. Temesvár 1903. 10.
- ⁴¹ KOPTIK: *Elenchus*. 47b; *Opfergaben*; RODLER 1907. 97; WONISCH 1916. 45–46.
- ⁴² SZAMOSI 1979. 13.
- ⁴³ WONISCH 1916. 46.
- ⁴⁴ *Opfergaben*.
- ⁴⁵ *Ephemerides* 8.
- ⁴⁶ *Ephemerides* 23.
- ⁴⁷ STERNEGGER 1758. 371–373.
- ⁴⁸ STERNEGGER 1758. 373; *Opfergaben*; *Zeller Calender* 97.
- ⁴⁹ *Opfergaben*.
- ⁵⁰ WONISCH 1916. 45–46.
- ⁵¹ WONISCH 1916. 36.
- ⁵² RODLER 1907. 52.
- ⁵³ Vö. kat. V–11.
- ⁵⁴ *Ephemerides* 320; WONISCH 1916. 70; RODLER 1907. 30.
- ⁵⁵ CORETH 1982. 70.
- ⁵⁶ WONISCH 1916. 51–52.
- ⁵⁷ RODLER 1907. 28.
- ⁵⁸ Vö. 1. jegyzet.
- ⁵⁹ PETTSCHACHER 1678. 77.
- ⁶⁰ *Processiones...* 1675; vö. STERNEGGER 1758. 422–423.
- ⁶¹ *Ephemerides* 40; KOPTIK: *Regio Mariana*, II., 95a; *Prothocollum Marianum* 103b; *Ephemerides* 98.
- ⁶² JAHRVOGEL 1700. b2–b3. Vö. *Marianischer Israeliten-Zug. Einer ... Maria Himmelfahrt, in der königl. Stadt Pressburg ... bey gewöhnlicher Wahlfahrt nach ... Maria-Zell besungen*. Pressburg 1765.
- ⁶³ *Ephemerides* 50; *Prothocollum Marianum* 138, 151, 158; *Opfergaben*; KOPTIK: *Regio Mariana*, II., 95b.
- ⁶⁴ *Ephemerides* 99.
- ⁶⁵ EREMIASCH 1713. 93b; vö. PETTSCHACHER 1678. 70; RODLER 1907. 60.
- ⁶⁶ PETTSCHACHER 1668. 258–260; WONISCH 1916. 78.
- ⁶⁷ *Ephemerides* 14; STERZ 1820. 155; vö. BÁLINT SÁNDOR: *Egy ismeretlen régi szegedi városkép*. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958–1959. Szeged 1960. 191–196.
- ⁶⁸ STERZ 1820. 154.
- ⁶⁹ BARNA 1997.
- ⁷⁰ HAMMER 1996. 200.
- ⁷¹ JAHRVOGEL 1700. – A gyűjtemény 289 számozott szövegéből csupán hat kapcsolódik magyarországi személyhez. STERNEGGER, P. BERTHOLD: *Cellerisch-Marianischer Gnaden-Schatz des 1750ten Jahr*. Steyr 1751. – A gyűjteményben egyetlen magyar vonatkozású eset sem található.
- ⁷² Vö. *Processiones...* 1692 et 1712.
- ⁷³ *Prothocollum Marianum* 165b; WONISCH 1916, 70; RODLER 1907. 25.
- ⁷⁴ Vö. *Zelebrantenbuch* (Mariazell) SchM o. Sign. 1778–1804.
- ⁷⁵ *Mária-czeli liliomok*, 1858. 59–82.
- ⁷⁶ CORETH 1982. 71.
- ⁷⁷ GRÜNN, HELENE: *Via Sacra. Das Wallfahrtsmuseum in Kleinmariazell*. Katalog. Wien 1975. 56–57; vö. BÁLINT-BARNA 1994. 166–168.
- ⁷⁸ KOREN, HANNIS: *Die Beziehungen zwischen dem südlichen Burgenland und der Oststeiermark im Spiegel des Wallfahrtswesens*. In: *Burgenländische Beiträge zur Volkskunde*. Wien 1953. 63.

A KÖTETBEN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

INTÉZMÉNYEK ÉS GYŰJTEMÉNYI EGYSÉGEK

- BG**
Bibliothek des Benediktinerstiftes Göttweig
- BTM**
Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
- EKK Bp**
ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattár, Budapest
- KÖH**
Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest
- FLP**
Főpátsági Levéltár, Pannonhalma
- LA**
Steiermärkisches Landesarchiv, Graz
- MNG**
Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
- MOB**
Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest
- MOL**
Magyar Országos Levéltár, Budapest
- OSZK**
Országos Széchényi Könyvtár, Budapest
- OSZKK**
Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Budapest
- ÖNB**
Österreichisches Nationalbibliothek, Bécs
- SL**
Stiftsarchiv St. Lambrecht
- SLF**
Stiftsarchiv Lilienfeld
- SzPL**
Székesfehérvári Püspöki Levéltár, Székesfehérvár
- TA**
Tibold Attila gyűjteménye, Pannonhalma
- FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK**
- AH**
Ars Hungarica
- AHA**
Acta Historiae Artium
- MÉ**
Művészettörténeti Értesítő
- PZ**
Pressburger Zeitung
- TBM**
Tanulmányok Budapest múltjából

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- AGGHÁZY 1959**
AGGHÁZY MÁRIA: *A barokk szobrászat Magyarországon*. I–III. Bp. 1959.
- ART IN THE MAKING**
Art in the Making. Italian Painting before 1400. Kiállítási katalógus. Ed. BOMFORD, DAVID. National Gallery London 1989–1990.
- AURENHAMMER 1956**
AURENHAMMER, HANS: *Die Mariengnadenbilder Wiens und Niederösterreichs in der Barockzeit. Der Wandel ihrer Ikonographie und ihrer Verehrung*. (Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde. VIII.) Wien 1956.
- AZ ÁLLAMALAPÍTÁS KORÁNAK ÍROTT FORRÁSAI**
Az államalapítás korának írott forrásai. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged 1999.
- BAGIN 1988**
BAGIN, ANTON: *Kostoly a kaplnky hlavného mesta SSR Bratislavy*. Bratislava 1988.
- BÁLINT 1942**
BÁLINT SÁNDOR: *Egy magyar szentember*. Orosz István önéletrajza. Bp. 1942.
- BÁLINT 1943**
BÁLINT SÁNDOR: *Sacra Hungaria. Tanulmányok a magyar vallásos népelet köréből*. Kassa é. n. (1943)
- BÁLINT 1960**
BÁLINT SÁNDOR: *Egy ismeretlen régi szegedi városkép*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1958/59. Szeged 1960. 191–196.
- BÁLINT–BARNA 1994**
BÁLINT SÁNDOR – BARNA GÁBOR: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Bp. 1994.
- BALOGH 1872**
BALOGH AUGUSTINUS FLORIANUS: *Beatissima Virgo Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungariorum historico-pragmatico adumbravit – parochus Kocskóczensis*. Agriae 1872.
- BARNA 1996**
BARNA GÁBOR: *Mariazell und Ungarn. Die Verehrung der Magna Domina Hungarorum*. In: *Schatz und Schicksal*. 281–294.
- BARNA 1997**
BARNA GÁBOR: *Máriacell és Magyarország. Adalékok a Celli Mária – Magna Domina Hungarorum hazai tiszteléséhez*. AH 25 (1997) 197–219.

BARNA 2001

BARNA GÁBOR: *Búcsújárók*. Bp. 2001

BARNA–HERMANN 1993

BARNA GÁBOR – HERMANN ÉGYED: *A bátaszékiek máriacelli búcsújárása*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 5 (1993) 1–2. 155–173.

BAROCK IN DER SLOWAKEI

Barock in der Slowakei. A Pamiatky a múzeá folyóirat különszáma, összeáll.: MEDVECKÝ, JOSEF. Bratislava 1992.

BAROK 1998

RUSINA, IVAN et al.: *Dejiny slovenského výtvarného umenia. Barok*. Bratislava 1998.

BEISSEL 1913

BEISSEL, STEPHAN: *Wallfahrten zum Unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte*. Freiburg im Briesgau 1913.

BELTING 2000

BELTING, HANS: *Kép és kultusz. A kép története a művészet korszaka előtt*. Bp. 2000.

BERTALAN 1942

BERTALAN VILMOS: *Az óbuda-kiscelli trinitárius kolostor és templom*. Bp. 1942.

BIEDERMANN 1982

BIEDERMANN GOTTFRIED: *Katalog der mittelalterlichen Kunst. Alte Galerie am Landesmuseum Joanneum*. Graz 1992.

BIEDERMANN 1996

BIEDERMANN, GOTTFRIED: *Bemerkungen zum großen »Mariazeller« Wunderaltar*. In: *Schatz und Schicksal*. 107–115.

BLUMAUER-MONTENAVE 1985

BLUMAUER-MONTENAVE, LISELOTTE: *Die Gnadenstatue von Mariazell und ihre Darstellungen*. Wien 1985.

BONOMI 1969

BONOMI, EUGEN: *Die Mirakelbücher der Wallfahrtsorte Óbuda-Kiscell/Kleinzell bei Altofen und Makkos Mária/Maria Eichel bei Budakeszi in Ungarn*. Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde 12 (1969) 271–300.

BONOMI 1970

BONOMI, EUGEN: *Ungarndeutsche Wallfahrten nach Mariazell (Österreich) im 20. Jahrhundert*. Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde. Band 13. Marburg 1970. 136–190.

BRUNNER 2002

„...da half MARIA aus aller Not“. *Der Große Mariazeller Wunderaltar aus der Zeit um 1520*. Hrsg. BRUNNER, WALTER. Graz 2002.

ČIČO 2002

Čičo, Martin: *Bratislava I*. In: Čičo, Martin – Kalinová, Michaela – Paulusová, Silvia: *Kalvárie a križové cesty na Slovensku*. Bratislava 2002. 106–123.

CFH

Catalogus fontium historiae Hungariae aevum ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI. I–III. Collegit GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS. Bp. 1937–1938. Legújabb magyar fordítása: Az államalapítás korának írott forrásai. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette KRISTÓ GYULA. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged 1999.

CORETH 1959

CORETH, ANNA: *Pietas Austriaca. Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich. Wien 1959.*

CORETH 1982

CORETH, ANNA: *Pietas Austriaca. Österreichische Frömmigkeit im Barock. Wien 1982.*

CSATKAI 1953

CSATKAI ENDRE et al.: *Sopron és környéke műemlékei. Szerk. DERCSÉNYI DEZSŐ. (Magyarország műemléki topográfiája II.) Bp. 1953.*

DEHIO

Dehio – Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Steiermark (ohne Graz). Bearb. WOISETSCHLÄGER, KURT – KRENN, PETER. Wien 1982.

DERCSÉNYI 1941

DERCSÉNYI DEZSŐ: *Nagy Lajos kora. Bp. é. n. [1941]*

DEVÓCIÓ ÉS DEKORÁCIÓ. EGER 1987.

Devóció és dekoráció. 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. Kiáll. kat. Eger, Dobó István Vármúzeum, 1987. Szerk. LENGYEL LÁSZLÓ. Eger 1987.

DIE WUNDER VON MARIAZELL

Die Wunder von Mariazell. Faksimile-Reproduktion der 25 Holzschnitte eines unbekanntenen deutschen Malers um 1520 nach dem einzigen Exemplar in der Sammlung des Herrn Alfr. Coppenrath in Regensburg. München 1883.

DOLNIČAR 2003

DOLNIČAR, JANEZ GREGOR: *Zgodovina ljubljanske stolne cerkve: Ljubljana 1701–1714. Szerk. LAVRIČ, ANA. Ljubljana 2003.*

EBERHART 1992

Eberhart, Helmut: „...durch ein gethanes Geliüb“. *Zur Bedeutung des Wallfahrtsgedankens im Barock. In: Lust und Leid. Barocke Kunst – Barocker Alltag. Red. Schwarzkogler, Ileana. Graz 1992.*

EBERHART 1996

Eberhart, Helmut: *Magna Mater Austriae. Zur Wallfahrtsgeschichte von Mariazell von der Gründung bis in das 19. Jahrhundert. In: Schatz und Schicksal. 23–34.*

EBERHART 2003

EBERHART, HELMUT: *A mariazeili zarándokhely története és jelentősége. In: Mariazell és Magyarország. 30–40.*

EPHEMERIDES

Ephemerides Cellenses ab Anno 1704. SL o. Sign.

EREMIASCH 1713

EREMIASCH, AMILIAN ADALBERT: *Apparatus exegeticus ad conscribendam Historiam seu annales ecclesiae Miraculosa B. M. Virginis Cellensis in Styria ex chartophylacio Lambertino desumptas Anno 1713. SL o. Sign.*

ESTERHÁZY PÁL 1690

ESTERHÁZY PÁL: *Az egész világon... Nagyszombat, 1690. Hasonmás kiadás: A szöveget gondozta KÖSZEGHY PÉTER. Kísérő tanulmány: KNAPP ÉVA – TÜSKÉS GÁBOR, valamint GALAVICS GÉZA. Bibliotheca Hungarica Antiqua XXX. Bp. 1994.*

FALLENBÜCHL 1940

FALLENBÜCHL FERENC: *A rabváltó trinitárius szerzetesek Magyarországon. Bp. 1940.*

FARBÁKY 1990

FARBÁKY PÉTER: *A budai ágostonos (majd ferences) templom és kolostor. MÉ 39 (1990) 166–197.*

FAZEKAS 2003

FAZEKAS ISTVÁN: *Máriacell és a magyar nemesség a barokk korban. In: Mariazell és Magyarország. 102–115.*

FELL 1996

FELL, HEIDELINDE: *Tresore des Glaubens. Die Schatzkammer von Mariazell. In: Schatz und Schicksal. 1996. 77–88.*

FIDLER 1990

FIDLER, PETR: *Architektur des Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises. Habilitációs értekezés. Kézirat. Innsbruck 1990.*

FIDLER 1997

FIDLER, PETR: *Domenico Sciascia und seine Landsleute in Österreich und im Königreich Ungarn. In: Graubündner Baumeister und Stuckateure. Beiträge zur Erforschung ihrer Tätigkeit im mitteleuropäischen Raum. Hrsg. KÜHLENTHAL, MICHAEL. Locarno 1997. 309–338.*

FILA–JUG 1997

FILA BÉLA – JUG LÁSZLÓ: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai. Kisterenye-Bp. 1997.*

FLORES MARIANI 1777

LADISLAO A S. STEPHANO: *Flores Mariani, sive: gratiae et beneficii B. V. Mariae Cellensis, quae in ecclesia RR. PP. Discalceatorum Ordinis SSS. Trinitatis redemptionis captivorum, In Hungaria ad Vetus Budam ... collitur. Budae 1777.*

FRANCOVÁ–GRAJCIAROVÁ 2001

FRANCOVÁ, ZUZANA – GRAJCIAROVÁ, ŽELMÍRA: *Bratislavská maliarska rodina Majsovcov. [A pozsonyi Majsch festőcsalád.] Kiállítási katalógus. Bratislava 2001.*

FRANZ 1909

FRANZ, ADOLPH: *Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter. Band II. Freiburg i. B. 1909. 521.*

FRIEß 1980

FRIEß, NATALIE: *Domenico Sciascia. Disszertáció. Graz, Universität, 1980.*

FRINTA 1998

FRINTA, MOJIMIR: *Punched decoration on late medieval panel and miniature painting. 1–2. Prague 1998.*

GALAVICS 1986

GALAVICS GÉZA: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet. Bp. 1986.*

GALAVICS 1988

GALAVICS GÉZA: *A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez.) MÉ 37 (1988) 136–161.*

GALAVICS 1992

GALAVICS GÉZA: *Főúri búcsújárás a XVII. században. (A búcsújárás mint a néprajz és a művészettörténet közös kutatási feladata). In: Közéltetések 1992. 65–69.*

GARAS 1955

GARAS KLÁRA: *Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp. 1955.*

GARAS 1960

GARAS, KLARA: *Franz Anton Maulbertsch 1724–1796. Bp. 1960.*

GERSTENBERGER 1996

GERSTENBERGER, MARIANNE: *Die gotische Wallfahrtskirche in Mariazell. In: Schatz und Schicksal. 35–50.*

GBKÖ/BAROCK 1999

Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. IV. Barock. Hrsg. LORENZ, HELMUT. München – London – New York 1999.

GBKÖ/GOTIK 2000

Geschichte der bildenden Kunst in Österreich. II. Gotik. Hrsg. BRUCHER, GÜNTER. München–London–New York 2000.

GOTIK IN DER STEIERMARK

Gotik in der Steiermark. Katalog der Steirischen Landesausstellung, Stift St. Lambrecht. Graz 1978.

GRAFF 1772

GRAFF, AEMILIANUS: *Catalogus Monasterij Sancti Lamberti [...]. Anno M.DCC.LXXII, no. 316. SL III B e 1*

GUGITZ 1950

GUGITZ, GUSTAV: *Das kleine Andachtsbild in den österreichischen Gnadenstätten in Darstellung, Verbreiterung und Brauchtum nebst einer Ikonographie. Wien 1950.*

GUGITZ 1955–1958

GUGITZ, GUSTAV: *Österreichs Gnadenstätten in Kult und Brauch. 5 Bde. Wien 1955–1958.*

GYARMATHY 1863

GYARMATHY JÁNOS: *Nagy-Maria-Czeli búcsújárás I–VII. Religio 1863. I. félv. 324–325, 332–333, 349–350, 356–357, 364–365, 371–373, II. félv. 51–53, 67–68.*

GYÖRFFY 1977

GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve. Bp. 1977.*

HAMMER 1996

HAMMER, ELKE: *Mariazeller Mirakelliteratur der frühen Neuzeit. In: Schatz und Scicksal. 193–207.*

C. HARRACH–KISS 1983

C. HARRACH ERZSÉBET – KISS GYULA: *Vasi műemlékek. Szombathely 1983.*

HÓMAN–SZEKFŰ 1936

HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA: *Magyar történet. Bp. 1936.*

INTERNUS TEMPLI STATUS

Kiscell, felosztási iratok. Internus Templi Status, fols. 92r–101r.

JANKOVICH MIKLÓS GYŰJTEMÉNYEI

Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. A MNG kiállításának katalógusa. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD. Bp. 2002.

JAHRVOGEL 1700

JAHRVOGEL, P. HIERONYMUS: *Puteus Aquarium Viventium Cant. 4. Brunn der Lebendigen Wässer. Steyr 1700.*

JORDÁNSZKY 1836

JORDÁNSZKY ELEK: *Magyarországban, 's az ahhoz tartozó Részekben lévő böldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása. Posenban 1836. Reprint kiadás: Bp. 1988.*

KAINDL 1996

KAINDL, HEIMO: *Zur ewig sichtbaren Huld und Ehr... Die künstlerische Einrichtung der Wallfahrtskirche Unserer lieben Frau in Mariazell. In: Schatz und Schicksal. 63–75.*

KINSEY 2000

KINSEY, LAURA LYNN: *The Habsburgs at Mariazell: Piety, Patronage and Statecraft. 1620-1760. Dissertation, University of California. Los Angeles 2000.*

KISCELL, FELOSZLATÁSI IRATOK

MOL, Helytartótanácsi levéltár, C 103, A felosztaltott magyarországi kolostorok leltárai, Trinitárius kolostorok, 24. csomó, *De Trinitariis Budensis.*

KIRSCHBAUM-BRAUNFELS

Lexikon der christlichen Ikonographie I-VIII. Szerk. KIRSCHBAUM ENGELBERT, BRAUNFELS, WOLFGANG et al. Freiburg–Basel–Wien 1968–1976.

KNIES 1896

KNIES, KARL: *Die Punzierung in Österreich. Eine geschichtliche Studie. Wien 1896.*

KOPTIK: COMPENDIUM

KOPTIK, ODO: *Compendium historicum von dem Ursprung und Merckwürdigkeiten des Gnaden- und Wunderreichen Orths Neu Mariae-Zell Bey Dömelck... Ödenburg 1749.*

KOPTIK: DESCRIPTIO

KOPTIK, ODO: *Descriptio historica et geographica Cellae-Marianae. EKK Bp. Ab 220.*

KOPTIK: ELENCHUS

KOPTIK, ODO: *Elenchus Gratiarum a Beatissima Virgine Cellensi nobilibus Quibusque concessam. SL No. 1486. III A/b13.*

KOPTIK: REGIO MARIANA

KOPTIK, ODO: *Regio Mariana. I–V. SL No. 1487. III A/b8–12. Bd. 2. VI. SL No. 1486. III A/b 13.*

KOVÁCS ÉVA 1998

KOVÁCS ÉVA: *Species - modus - ordo. Válogatott tanulmányok. Szerk. VERŐ MÁRIA és TAKÁCS IMRE. Bp. 1998.*

KÖNIG 1976.

KÖNIG, ULRIKE.: *Balthasar Ferdinand Moll, ein Bildhauer des Wiener Spätbarock. Dissertation, Wien, 1976.*

KÖZELÍTÉSEK 1992.

Közéletek. Néprajzi, történeti, antropológiai tanulmányok Hofer Tamás 60. születésnapjára. Szerk. MOHAY TAMÁS. Debrecen 1992.

KRENN 1967.

KRENN, PETER: *Der Große Mariazeller Wunderaltar von 1519 und sein Meister. In: Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz 2 (1966/67). Graz 1967. 31–51.*

KURZER ENTWURF

Kurzer Entwurf, Deren, in dem Hoch-Gräfllich Zichy-Berényi-Marianischen Gottes-Haus, sich befindlichen Altären. MOL, P 707, Zichy-levéltár, Fasc. 12 et G. N. 96., fols. 412r–417v. [Közli: SCHOEN 1930. 145–148.]

KUMOROVITZ 1983

KUMOROVITZ L. BERNÁT: *I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi (és "török") háborúja. Századok 117 (1983) 919–982.*

KÜKÜLLEI 2000

KÜKÜLLEI JÁNOS: *Lajos király krónikája. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta KRISTÓ GYULA. Bp. 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.)*

LIPP 2002

LIPP MÓNKA: *Művészet a XVIII. századi Óbudán Szent Ivó oltárképének tükrében. Bp. 2002.*

MACHER 1835

MACHER, MATHIAS: *Der Pilger nach Maria Zell in Steiermark. Eine historisch-topographische Darstellung diese berühmten Wallfahrtsortes. Wien 1835.*

MAGYARORSZÁGI MŰVÉSZET 1300-1470 KÖRÜL

Magyarországi művészet 1300-1470 körül. Szerk. MAROSI ERNŐ. Bp. 1987. I-II. kötet

MARIAZELL ÉS MAGYARORSZÁG

Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai. Szerk. BRUNNER, WALTER – EBERHART, HELMUT – FAZEKAS ISTVÁN – GÁLFFY ZSUZSANNA – HAMMER-LUZA, ELKE – HEGEDŰS ANDRÁS. Esztergom–Graz 2003.

MARIAZELL UND UNGARN

Mariazell und Ungarn. 650 Jahre religiöse Gemeinschaft. Hrsg.: BRUNNER, WALTER – EBERHART, HELMUT – FAZEKAS, ISTVÁN – GÁLFFY, ZSUZSANNA – HAMMER-LUZA, ELKE – HEGEDŰS, ANDRÁS. Graz–Esztergom 2003.

MÁRIA-CZELI LILIAMOK 1858

Mária-czeli liliamok. Az 1857. sept. 8-ki Mária-Czeli magyar országos bucsujáratra vonatkozó történeti jegyzetek, főpásztori levele. Előkészületek, utazási rajzok, versek, s egyházi beszédek gyűjteménye. Pest 1858.

MARIE 1996

Marie. Le culte de la vierge dans la société médiévale. Ed. IOGNA-PRAT, DOMINIQUE – PALAZZO, ÉRIC – RUSSO, DANIEL. Paris 1996. 15–43.

MMT–BP1

HORLER MIKLÓS et al.: *Budapest műemlékei. (Magyarország műemléki topográfiája IV.) Szerk. POGÁNY FRIGYES. I. köt. Bp. 1955.*

MMT–BP2

HORLER MIKLÓS et al.: *Budapest műemlékei. (Magyarország műemléki topográfiája VI.) Szerk. POGÁNY FRIGYES. II. köt. Bp. 1962.*

MMT–P

Pest megye műemlékei. (Magyarország műemléki topográfiája V.) Szerk. DERCSÉNYI DEZSŐ. I-II. Bp. 1958.

MMT–H2

Heves megye műemlékei. (Magyarország műemléki topográfiája VIII.) Szerk. DERCSÉNYI DEZSŐ – VOIT PÁL. II. köt. Bp. 1972.

MAROSI 1973

MAROSI ERNŐ: *A XIV–XV. századi magyarországi művészet európai helyzetének néhány kérdése. AH 1 (1973) 25–66.*

MAROSI 1982

MAROSI ERNŐ: *Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. Zum Problem der Serialität mittelalterlicher Kunstwerke. AHA 28 (1982) 3–22.*

MAROSI 1995

MAROSI ERNŐ: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon. Bp. 1995.*

MAUSOLEUM 1664

Mausoleum potentissimorum ac gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et primorum militantium Ungariae Ducum... Norimbergae 1664. Hasonmás kiadás: Kísérő tanulmány: RÓZSA GYÖRGY. Bibliotheca Hungarica Antiqua XIV. Bp. 1991.

MIHÁLYI 1934

MIHÁLYI ERNŐ: *A magyar falu egyházművészete. Pannonhalma 1934.*

MUROVEC 2001

MUROVEC, BARBARA: *Poslikava cerkve sv. Roka nad Šmarjem pri Jelšah. Acta historiae artis Slovenica 6. 2001.*

MŰVÉSZET I. LAJOS KIRÁLY KORÁBAN

Művészet I. Lajos király korában 1342-1382. Katalógus. Szerk. MAROSI ERNŐ, TÓTH MELINDA, VARGA LÍVIA. Bp. 1982.

NAGY JÓZSEF 1996

NAGY JÓZSEF: *A celldömölki búcsújáráhóly kialakulása. Celldömölk 1996.*

OPFERGABEN

Opfergaben. SL Schachtel Mariazell, Kirche-Schatzkammer o. Sign.

PACHER 1912

PACHER DONÁT: *A dömölki apátság története. Bp. 1912.*

PATAKY 1951

PATAKY DÉNES: *A magyar rézmetszés története. Bp. 1951.*

PETTSCHACHER 1668

PETTSCHACHER, GERHARD: *Continuatio gratiorum oder fernere Beschreibung der wunderbarlichen Geschichten, Miracel und Gnaden, so ... in dem berühmten Gottshauß zu Zell in Steyermark vom 1645 biß 1666 ... erweisen worden. Klagenfurt 1668.*

PETTSCHACHER 1678

PETTSCHACHER, GERARDUS: *Benedicta Virgo Cellensis ... Ab Anno 1666 usque ad Annum Christi 1678 factum. Graecy 1678.*

PLANK 1978

PLANK, BENEDIKT: *Geschichte der Abtei St. Lambrecht. Festschrift zur 900. Wiederkehr des Todestages des Gründers Markward von Eppenstein 1076–1976. St. Lambrecht 1978².*

PLANT 1981

PLANT, MARGARET: *Portraits and Politics in Late Trecento Padua: Altichiero's Frescoes in the S. Felice Capelle S. Antonio. The Art Bulletin 63 (1981) 406–425.*

PODLAHA-ŠITTLER 1903

PODLAHA, A. - ŠITTLER, E.: *Chrámový poklad u sv. Vita v Praze. Jeho dejiny a popis, Staré inventáře chrámu Svatovítského. Praha 1903.*

PORKOLÁB 1927

PORKOLÁB ISTVÁN: *Celldömölk. Kismáriacell szabadalmas mezőváros története. Celldömölk 1927.*

PREISS-VLNAS 2001

PREISS, PAVEL – VLNAS, VÍT: *Pietas Austriaca a Bohemia Pia. In: Sláva barokní Čechie. Umění, kultura a společnost 17. a 18. století. Katalog výstavy v NG v Praze. Ed. VLNAS, VÍT. Praha 2001.*

PROCESSIONES...

Processiones ad Cellas Marianas de Anno 1692 et 1693. SL Lad. 38. L; *Processiones ad Cellas Marianas de Anno 1712.* SL Lad. 41. G; *Processiones venerunt in Cella Marianas 1675.* SL Lad. 41. G.

PROTHOCOLLUM MARIANUM

Prothocollum Marianum S. S. Rosarii in *Celis Eiusdem* B. V. M. [1633–1782] SL o. Sign.

PSCHYREMBEL 1977

PSCHYREMBEL, WILLIBALD: *Klinisches Wörterbuch.* Berlin-New York 1977.

PULSZKY-RADISICS 1884

A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma. Összeállította: PULSZKY KÁROLY – RADISICS JENŐ. Bp. 1884.

QUITT 1898

P. QUITT, BRUNO: *Zur Geschichte der Mariazeller Kirche, insbesondere ihrer Stuckarbeiten.* Der kirchliche Schmuck. Blätter des christlichen Kunstvereines der Diözese Seckau 29 (1898) 2.

RADOCSEY 1955

RADOCSEY DÉNES: *A középkori Magyarország táblaképei.* Bp. 1955.

REITZNER 1952

REITZNER, VIKTOR: *Alt-Wien-Lexikon für österreichische und süddeutsche Kunst und Kunstgewerbe.* Wien 1952.

RIEDL-KLIER 1958

Lied-Flugblattdrucke aus dem Burgenland. Gesammelt und bearbeitet von RIEDL, ADALBERT – KLIER, KARL M. Eisenstadt 1958.

RMK I-II

SZABÓ KÁROLY: *Régi Magyar Könyvtár* (1473–1711), I-II. Bp. 1879–1885.

RMK III

SZABÓ, KÁROLY – HELLEBRANT, ÁRPÁD: *Régi Magyar Könyvtár.* (1473–1711) III. Bp. 1896–1898. Kiegészítés, mutatók: Bp. 1990–1996.

RMNY II.

Régi Magyarországi Nyomtatványok. II. 1601–1635. Bp. 1983.

RMNY III.

Régi Magyarországi Nyomtatványok. III. 1636–1655. Bp. 2000.

RODLER 1907

RODLER, GERHARD: *Geschichte und Beschreibung der Gnadenkirche Mariazell in Steiermark, mit Illustrationen und Führer durch die Schatzkammer.* Mariazell 1907.

RÓZSA 1973

RÓZSA GYÖRGY: *Magyar történelemábrázolás a 17. században.* Bp. 1973.

ROYT 1994

ROYT, JAN: *Kult a ikonografie sv. Václava v 17. a 18. století.* In: *Svatý Václav v umění 17. a 18. století.* Katalog výstavy v NG v Praze. Praha 1994.

ROYT 1999

ROYT, JAN: *Obraz a kult v Čechách 17. a 18. století.* Praha 1999.

SAINT-JACQUES DE COMPOSTELLE 1978

VIELLIARD, JEAN: *Le Guide du pèlerin de Saint-Jacques de Compostelle. Texte latin du XIIe siècle, édité et traduit en français d'après les manuscrits de Compostelle et de Ripoll.* Mâcon (1938) 1978.

SCHATZ UND SCHICKSAL

Schatz und Schicksal. Steirische Landesausstellung 1996. Mariazell & Neuberg an der Mürz, 4. Mai bis 27. Oktober. Kiállítási katalógus. Hrsg.: EBERHART, HELMUT – FELL, HEIDELINDE. Graz 1996.

SCHEMPER-SPARHOLZ 2001

SCHEMPER-SPARHOLZ, INGEBORG: *Der Hochaltar Johann Bernhard Fischers von Erlach und die Arbeiten Lorenzo Mattiellis in Mariazell.* In: *Barockberichte* Heft 29/30. 2001. 692–728.

SCHMIDT 1977

Schmidt, Leopold: *Via sacra.* Zur Geschichte der „Heiligen Straße“ zwischen Wien und Mariazell. In: *Via Sacra.* 1977. 73–83.

SCHNEEWEIS 1977

SCHNEEWEIS, EMIL: *Wegweiser zur Magna Mater Austriae. Denkmale der Volksfrömmigkeit in der Via sacra.* In: *Via Sacra.* 1977. 84–94.

SCHOEN 1930

SCHOEN ARNOLD: *A budai Szent Anna-templom.* Bp. 1930.

SCHOEN 1935

SCHOEN ARNOLD: *Óbuda múltjából.* Bp. 1935.

SCHWARZ 1992

SCHWARZ, MICHAEL VIKTOR: *Die Schöne Madonna als komplexe Bildform: Prolegomena.* Künstlerischer Austausch / Artistic Exchange, Akten des XXVIII. Internationalen Kongresses für Kunstgeschichte Berlin, 15–20. Juli 1992. Hrsg. GAERTGENS, THOMAS W. 89–98.

SCHWEIGERT 1996

SCHWEIGERT, HORST: *Die Gnadenstatue und das „Schatzkammerbild“ von Maria-Zell.* In: *Schatz und Schicksal.* 89–105.

SIEBIGS 2000

SIEBIGS, HANS-KARL: *Bauliche Sanierungsmaßnahmen an der Ungarnkapelle des Domes zu Aachen in den Jahren 1991–1994.* Veröffentlichungen des Karlsvereins-Domvereins 3. Aachen (2000).

SIGAL 1989

SIGAL, PIERRE ANDRÉ: *Les marcheurs de Dieu.* Armand Colin 1974. Magyarul: *Isten vándorai.* Középkori zarándoklatok és zarándokok. Bp. 1989.

SKAUG 1994

SKAUG, ERLING: *Punch marks from Giotto to Fra Angelico.* Oslo 1994.

SNIEŻYŃSKA-STOLOT 1979

SNIEŻYŃSKA-STOLOT, EWA: *Studies on Queen Elizabeth's artistic patronage.* Critica d'arte, fasc. n. 166-168 (1979) 97-98.

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadinae gestarum. I-II. Ed. SZENTPÉTERY, EMERICUS. Bp. 1937–1938.

STABERL 1996

STABERL, MICHAEL: *Mariazell und die Habsburger.* Die Geschichte der Beziehungen des Hauses Habsburg zur Magna Mater Austriae im internationalen Heiligtum Mariazell. Dissertation. Wien 1996.

STEINHERZ 1887

STEINHERZ, SAMUEL.: *König Ludwig I. von Ungarn und seine Weihgeschenke für Maria-Zell.* Mittheilungen des Historischen Vereins für Steiermark 35 (1887) 97–106.

STERNEGGER 1758

STERNEGGER, BERTHOLD: *Sechstes Jahr-Hundert der zu Mariam nach Zell in Styermarck angefangenen Wallfahrt.* [Steyr 1758]

STERZ 1820

STERZ, MARIAN: *Dreibändiges Compendium über die Geschichte von St. Lambrecht und Mariazell* [um 1820] SL o. Sign.

STILLFRIED 1996

STILLFRIED, AGNES: *Der barocke Umbau der Mariazeller Wallfahrtskirche.* In: *Schatz und Schicksal.* 51–61.

STRAUB 1984

STRAUB, ROLF E.: *Tafel- und Tüchleinmalerei des Mittelalters.* In: *Reclams Handbuch der künstlerischen Techniken.* Bd. 1. Stuttgart 1984.

SÚPIS 1–3.

Súpis pamiatok na Slovensku 1–3. köt. Red. GÜNTHEROVÁ, ALŽBETA. Bratislava 1967, 1968, 1969.

SZACSVAY 1996

SZACSVAY ÉVA: *Üvegképek.* Catalogi Musei Ethnographiae 2. Bp. 1996.

SZAMOSI 1979

SZAMOSI JÓZSEF: *Máriacelli emlékkönyv. Képes magyar kalauz.* München–Zürich 1979.

SZAMOSI 1983

SZAMOSI JÓZSEF: *Nagy Lajos király építkezése és emlékei Máriacellben.* Új Látóhatár 33 (1982) 219–229, 405–416. [München 1983.]

SZAMOSI 1987

SZAMOSI JÓZSEF: *Magyar zarándoklatok Máriacellbe.* Katolikus Szemle 39 (1987) 318–338.

SZILÁRDFY 1979

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Kegyképtípusok a pestisjárványok történetében.* In: *Népi gyógyítás Magyarországon.* Szerk. ANTALL JÓZSEF – BUZINKAY GÉZA. Bp. 1979. Orvostörténeti Közlemények Suppl. 11–12. 207–236.

SZILÁRDFY 1981

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Magyar barokk szentképek.* MÉ 30 (1981) 114-135.

SZILÁRDFY 1984

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Barokk szentképek Magyarországon.* Bp. 1984.

SZILÁRDFY 1994

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *A magyarországi kegyképek és -szobrok tipológiája és jelentése.* Bp. 1994.

SZILÁRDFY 1995

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből I. 17–18. század.* Szeged 1995.

SZILÁRDFY 1997

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből II. 19–20. század.* Szeged 1997.

SZILÁRDFY 2000

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Sajátos típusok a magyar szentek barokk kori ikonográfiájában.* In: *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi.* Kiállítási katalógus, Esztergom, Keresztény Múzeum, 2000. Szerk. CSÉFALVAY PÁL – KONTSEK ILDIKÓ. 2000. 55-88.

SZILÁRDFY 2003

SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Ikonográfia – kultusztörténet.* Képes tanulmányok. Bp. 2003.

SZILÁRDFY–TÜSKÉS–KNAPP 1987

SZILÁRDFY ZOLTÁN – TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Barokk kori kisgrafikai ábrázolások Magyarországi búcsújáróhelyekről*. Bp. 1987.

SZOVÁK 2003

SZOVÁK KORNÉL: *Nagy Lajos király és Mariazell*. In: *Mariazell és Magyarország*. 82–92.

TAKÁCS–PFEIFFER 2001

P. TAKÁCS J. INCE O.F.M. – PFEIFFER JÁNOS: *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században*. Pápa–Zalaegerszeg 2001.

THURO CZ, JOHANNES DE 1985

JOHANNES DE THURO CZ *Chronica Hungarorum I. Textus*. Ediderunt GALÁNTAI, ELISABETH et KRISTÓ, JULIUS. Bp. 1985. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova. Tomus VII.) [Magyar nyelvű fordítása: KÜKÜLLEI JÁNOS: *Lajos király krónikája*. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta KRISTÓ GYULA. Bp. 2000. (Millenniumi Magyar Történelem. Források.)]

TÖMÖRY 1932

TÖMÖRY, EDITH: *Die Geschichte der Ungarischen Kapelle zu Aachen*. Ungarische Jahrbücher 12 (1932).

TÖRTÉNELEM–KÉP 2000

Történelem-kép. A MNG kiállításának katalógusa. Budapest 2000. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD és SINKÓ KATALIN. Bp. 2000.

TRIUMPH DER PHANTASIE

Triumph der Phantasie. Barocke Modelle von Hildebrandt bis Mollinarolo. Kiállítási katalógus. Wien, Österreichische Galerie Belvedere 1998. Wien 1998.

TÜSKÉS 1993

TÜSKÉS GÁBOR: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumirodalom tükrében*. Bp. 1993.

TÜSKÉS–KNAPP 1995

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *A barokk és a felvilágosodás között: Koptik Odó (1692–1755)*. Történelmi Szemle 37 (1995) 68–81.

TÜSKÉS–KNAPP 2000

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Egy történelmi toposz az egyházi irodalomban: Magyarország – Mária országa*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 104. (2000) 573–602.

TÜSKÉS–KNAPP 2001

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században*. Bp. 2001.

TÜSKÉS–KNAPP 2002

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században*. Bp. 2002.

URBACH 1991

URBACH ZSUZSA: *„Genuina effigies...” A máriacelli kincstár kegyképének másolata a Szépművészeti Múzeumban*. In: *Művészettörténeti tanulmányok Mojzer Miklós hatvanadik születésnapjára*. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991. Szerk. TAKÁCS IMRE, BUZÁSI ENIKŐ, JÁVOR ANNA, MIKÓ ÁRPÁD. Bp. 1991. 255–261.

VALENTINITSCH 1996

VALENTINITSCH, HELFRIED: *Religiöse Propaganda, Kunst und Politik – Die Mirakelbilder des Markus Weiß (gest. 1641) in Mariazell*. In: *Schatz und Schicksal*. 117–129.

VÁMOSSY 1924

VÁMOSSY, ŠTEFAN: *Zur Hundertjahrfeier der Kapelle zu Unserer Lieben Frau am Tiefen Wege in Pressburg*. Bratislava 1924.

VC 1755

Visitatio Canonica De Anno 1755°. Kézirat, Archív mesta Bratislavy (Pozsonyi Városi Levéltár), Sign. E. C. 156.

VC 1823

Visitatio Canonica Anno 1823 peracta. Kézirat, Slovenský národný archív (Szlovák Nemzeti Levéltár), Súkromný archív bratislavskej kapituly, kapsa O, fasciculus 1, No 4.

VIA SACRA

Via Sacra. Das Wallfahrtsmuseum in Kleinmariazell. Ausstellung und Katalog von GRÜNN, HELENE. Zweite vermehrte Auflage. Veröffentlichungen des Österreichischen Museums für Volkskunde. Wien 1977.

VEIDER 1947

VEIDER, JANEZ: *Stara ljubljanska stolnica. Njen stavbni razvoj in oprema*. Ljubljana 1947.

VRIŠER 1992

VRIŠER, SERGEJ: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana 1992.

WAGNER-RIEGER 1988.

WAGNER-RIEGER, RENATE: *Mittelalterliche Architektur in Österreich*. Sankt Pölten – Wien 1988.

WAID 1982

WAID, IMMA: *Mariazell und das Zellertal*. Aus Geschichte und Chronik. h. n. 1982.

WALLFAHRT KENNT KEINE GRENZEN

Wallfahrt kennt keine Grenzen. München, Bayerisches Nationalmuseum, 1984. Kiállítási katalógus. Hrsg.: KRIS-RETTENBECK, LENZ – MÖHLER, G. München 1984.

WEIß 1638

WEIß, THOMAS: *Vrsprung und Miracula onser Lieben Frawen zu Zell in Steyermackht*. Wien 1638.

WIESFLECKER 2003

WIESFLECKER, PETER: *A Habsburgok és Mariazell*. In: *Mariazell és Magyarország*. 41–53.

WINAND 1989

WINAND, KLAUS: *Zur Geschichte und Architektur des Chors und der Kapellenbauten des Aachener Münsters*. Recklinghausen 1989.

WONISCH 1909

OTHMAR WONISCH: *Erinnerungsblätter an die Jubiläums- und Krönungs-Feierlichkeiten in Mariazell in den Jahren 1907 und 1908*. St. Lambrecht 1909. o. n.

WONISCH 1916.

WONISCH, OTHMAR: *Die Gnadenbilder Unserer Lieben Frau in Maria-Zell*. Sankt Lambrecht – Mariazell 1916.

WONISCH 1947

WONISCH, OTHMAR: *Geschichte von Mariazell*, (Mariazeller Wallfahrtsbücher I). Mariazell 1947

WONISCH 1950

WONISCH, OTHMAR: *Beschreibung der Sehenswürdigkeiten von Mariazell*. 1950

WONISCH 1951

P. WONISCH, OTHMAR: *Die Kunstdenkmäler des Benediktinerstiftes St. Lambrecht*. Österreichische Kunsttopographie XXXI. Wien 1951.

WONISCH 1957

P. WONISCH, OTHMAR: *Mariazell*. München 1957.

WONISCH 1960

WONISCH, OTHMAR: *Die vorbarocke Kunstentwicklung der Mariazeller Gnadenkirche*. Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde Steiermark 19. Graz (1960).

ZELLER CALENDER

Zeller Calender [nach 1773] SL Mariazell, o. Sign.